

Kuczyński, Stefan Krzysztof

Projekt godła państwowego z 1831 r.

Przegląd Historyczny 62/1, 93-97

1971

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

STEFAN KRZYSZTOF KUCZYŃSKI

Projekt godła państwowego z 1831 r.

Dnia 25 stycznia 1831 pod naciskiem manifestującego ludu Warszawy Sejm uchwalił detronizację Mikołaja I i ogłosił niepodległość Polski; znaczyło to definitywne zerwanie z caratem. W tej sytuacji zachodziła potrzeba oficjalnego odrzucenia godła i innych symboli Królestwa Polskiego oraz wprowadzenia nowych znaków wyrażających niezawisły byt polityczny kraju. Dawne godło — czarny orzeł dwugłowy Rosji z orłem polskim na piersi — zostało zresztą spontanicznie odrzucone już w pierwszych dniach powstania. Zastąpił je, zarówno na pieczęciach większości władz i urzędów, jak i w popularnej symbolice powstańczej wizerunek orła polskiego lub orła złączonego na tarczy z Pogonią. Kwestii godła nie normowała żadna ustawa. Dopiero detronizacja Mikołaja I stworzyła sposobny moment do oficjalnej zmiany tego symbolu.

Dnia 19 lutego 1831 Rząd Narodowy w wykonaniu artykułu 7 uchwały sejmowej z 29 stycznia wprowadził nowy wzór godła na pieczęcie urzędowe: „Na przedzielonej tarczy znajdować się ma Orzeł biały i Pogoń w czerwonym polu, ponad tarczą korona królewska, a w górnym polu napis «Królestwo Polskie» u spodu zaś nazwisko władzy”¹. Wcześniej jeszcze, 10 lutego, Mennica Warszawska otrzymała polecenie wykonania stempli do monet z nowym godłem Królestwa według powyższego wzoru². 6 lutego wprowadzono w wojsku nowe chorągwie, tj. Orły Polskie — jak za czasów Księstwa Warszawskiego — w miejsce dawnych, na które złożono przysięgę wierności carowi³. Dzień później Sejm uchwalił wprowadzenie kokardy narodowej w barwach biało-czerwonych⁴. 17 lutego Rząd Narodowy nakazał znakować papier stempłowy wizerunkiem Orła i Pogoni zamiast dotychczas stosowanych cyfr cesarskich⁵.

Podobne do nowowprowadzonego godła wzory herbu z Orłem i Pogonią, ale na tarczy czteropolowej (Orzeł i Pogoń w polach naprzemiannych), miał przedłożyć Rządowi Narodowemu Joachim Lelewel w projektach stempli do monet. Jeden z nich — jak podaje Stanisław Barzykowski — w miejsce korony nad tarczą miał czapkę frygijską, nakrycie

¹ AGAD, Władze centralne powstania 1830/31 r., poszyt nr 502: „Akta dotyczące się stempla i pieczęci Rządu Narodowego”, k. 1.

² W. Terlecki, *Mennica Warszawska (1765—1966)*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1970, s. 117.

³ AGAD, Władze centralne powstania 1830/31 r., poszyt nr 276: „O sztandarach dla Wojska Polskiego”, k. 1.

⁴ S. Russocki, S. K. Kuczyński, J. Willaume, *Godło, barwy i hymn Rzeczypospolitej. Zarys dziejów*, Warszawa 1970, wyd. II, s. 155.

⁵ AGAD, Władze centralne powstania 1830/31 r., poszyt nr 313: „Względem opłaty stempla”, k. 17.

głowy, które rewolucja francuska wyniosła do rangi symbolu wolności⁶. Przyjęto jednakże koronę królewską nad tarczą, jak również utrzymana została nazwa „Królestwo Polskie”, gdyż — jako głoszono — naród polski „uznaje monarchię konstytucyjną z prawem następstwa wybrać się mającej rodziny”.

Oryginalny projekt Lelewela nie był odosobnioną próbą wzbogacenia symboliki godła Królestwa Polskiego. W czasie gdy Orzeł i Pogoń na tarczy dwudzielnej zwieńczonej koroną przyjęły się już powszechnie w znaczeniu znaku narodowego narodził się nowy projekt godła. 15 czerwca 1831 Wojciech Jastrzębowski, uczony przyrodnik, adiunkt historii naturalnej Uniwersytetu Warszawskiego, członek Towarzystwa Przyjaciół Nauk, późniejszy profesor Instytutu Agronomicznego w Marymoncie, w powstaniu zaś prosty żołnierz artylerii Gwardii Narodowej⁷, przesłał pod adresem Rządu „Myśl względem nadania herbowi Królestwa odpowiedniego charakteru duchowi narodowemu i postępowi cywilizacji”⁸. W memoriale tym Jastrzębowski stwierdzał potrzebę dodania do wizerunku Orła i Pogoni nowych symboli i emblematów, które wyrażając „czym duch nasz narodowy goreje i co czyniami naszymi okazujemy” przedstawiałyby naocznie „rzetelny obraz ducha narodowego i wzniosły cel obecnego naszego powstania”. Do „Myśli” dołączony był projekt graficzny godła, obecnie niezachowany przy rękopisie⁹. Objaśnienia zawarte w tekście memoriału pozwalają jednak odwzorzyć wizerunek godła według projektu Jastrzębowskiego.

Tarcza herbowa z Orłem i Pogonią miała być obwiedziona napisem, któryby odpowiadał „zaszczytnemu uznaniu Polski przez narody za przedmurze czyli tarczę Europy”; zapewne miał to być napis w rodzaju „Antemurale”, „Propugnaculum fidei” lub „Scutum Christianitatis”. Na szyi Orła zwieszać się miała księga praw ze skruszonym o nią grotem; oznaczać ona miała „odwieczne prawa narodu polskiego, stanowiące nieprzebitą jego puklerz przeciwko obcym na zagładę jego zamachom” a także „wyznanie narodu polskiego, że tylko w doskonaleniu krajowych instytucji, a nie w podbojach upatruje rękojmię swego przyszłego szczęścia”. W szponach Orzeł trzymał zduszone żmije, co wyrażało „wrodzony narodowi polskiemu wstręt ku złemu i zapał do wytepienia nieprawości”. W Pogoni rycerz na koniu wznosił gałązkę oliwną zamiast miecza, który zwieszał się luźno z prawej ręki; symbolizowało to „pragnienie narodu polskiego oglądania trwałego pokoju w Europie i gotowość jego bronięcia”. Tarczę na lewym ramieniu rycerza zdobił krzyż, znak zbawienia, który miał przypominać zasługi Polski i Litwy dla chrześcijaństwa.

W powyższym projekcie godła odnaleźć można wyrażone językiem symboli, ślady tego samego utopijnego programu, który zawarł Jastrzębowski w traktacie pt. „Wolne chwile żołnierza polskiego, czyli myśli

⁶ S. Barzykowski, *Historia powstania listopadowego* t. II, Poznań 1883, s. 247.

⁷ Por. biogram Wojciecha Jastrzębowskiego w: *Polski Słownik Biograficzny* t. XI, s. 73 n.

⁸ Tekst zachowany w AGAD, Władze centralne powstania 1830/31 r., poszyt nr 332: „Względem stępla pieczęci i pieniędzy”, k. 26—27v. Omówiłem go krótko w artykule pt. *Niezmany projekt godła państwowego z 1831 r.*, „Biuletyn Numizmatyczny” nr 1(49), 1970, s. 5—8.

⁹ Rysunku tego, ani żadnych o nim wiadomości, nie przynoszą też materiały biograficzne Wojciecha Jastrzębowskiego przechowywane w Archiwum PAN w Warszawie (Spuścizny, sygn. 26).

o wiecznym przymierzu między narodami ucywilizowanymi”, złożonym 1 maja 1831 sekretarzowi Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie¹⁰. Część tego traktatu, zaopatrzona w szyderczy wstęp i zakończenie, nadsładowane manifesty cesarskie — „My z łaski najjaśniejszego Mikołaja I najszaleńsi buntownicy polscy, najzaciętsi nieprzyjaciele królów, najzapamiętałsi burzyciele praw boskich i społecznych”, była ogłoszona drukiem w maju 1831 r.¹¹. W traktacie tym deklarował się Jastrzębowski jako zdecydowany pacyfista, przeciwnik wojen zaborczych, postulował stworzenie wiecznego przymierza państw i narodów Europy zwanego Kongresem. Organizacja ta opierać się miała na trwałym pokoju i bezwzględny poszanowaniu praw wszystkich narodów, na zasadach powszechnej równości i wolności. Dla przyszłego przymierza państw Jastrzębowski opracował projekt „konstytucji”. Paragraf 75 głosił: „Godła czyli herby narodów nie będą odtąd nosiły żadnych znaków, przypominających okrutny, krwiolewny systemat wieków barbarzyńskich. Miecze, włócznie i same postacie drapieżnych zwierząt, jakoto lwów, orłów itp. przemienione zostaną na postacie innych istot lub rzeczy, zdolnych obudzać łagodne i szlachetne uczucia, albo przypominać szczególny jaki charakter narodu, który takowy znak za godło swoje obiera”¹².

Zgłoszony przez Jastrzębowskiego projekt godła Królestwa Polskiego poprzez symbolikę księgi praw na piersi Orła i gałązki oliwnej zamiast miecza w ręce Pogoni, nawiązywał do powyższego paragrafu „konstytucji” przymierza państw. Były to w przekonaniu autora emblematy odpowiadające jego koncepcjom „postępu cywilizacji”, gdy wyobrażenia Orła i Pogoni, a także zduszonych zmiji w szponach Orła i znaku krzyża na tarczy jeźdźca w Pogoni, miały odpowiadać „duchowi narodowemu”.

Postulat zmiany godła Królestwa Polskiego, zatwierdzonego uchwałą sejmową, godła już utrwalonego w świadomości społecznej, podobnie jak głoszenie w „Wolnych chwilach” hasła pacyfistycznych w warunkach toczącej się wojny wyzwoleńczej, nie mogły zyskać ani szerszego oddźwięku, ani też poparcia władz. 19 czerwca 1831 r. Rząd Narodowy, nieco formalistycznie, odpowiedział Jastrzębowskiemu, że „stanowienie [w przedmiocie godła — przyp. S. K. K.] należy do władzy prawodawczej i konstytuującej a zatem wychodzi z zakresu władzy rządzącej, raczy przeto Szanowny Podający udać się z projektem swoim do Sejmu, za pośrednictwem którego z członków Izb, czy to Senatorskiej, czy Poselskiej w komisjach sejmowych zasiadających, w którym to celu i podany rysunek niniejszym się zwraca”¹³. W diariuszu Sejmu 1831 r. brak śladu, aby projekt Jastrzębowskiego był wyniesiony na forum sejmowe. Zapewne sam autor odstąpił od niego w okolicznościach, gdy powstanie narodowe zaczynało przeżywać kryzys.

¹⁰ Oryginał w AGAD, Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Warszawie, poszyt nr 78: „Varia”, k. d—34.

¹¹ Całość wydał ponownie J. Iwaszkiewicz, *Nieznanym polski projekt wiecznego pokoju*, „Polityka Narodów” t. IX, 1937, z. 4, s. 369—389 (por. także streszczenie tegoż przez J. Iwaszkiewicza, *Nieznanym polski projekt Ligi Narodów*, „Kurier Warszawski” nr 311 z 12 listopada 1926, s. 4—6). Por. również komentarz M. Muszkata, *Poglądy Wojciecha Jastrzębowskiego, żołnierza powstania listopadowego na sprawę „wiecznego pokoju”*, „Studia i materiały do historii polskiej sztuki wojennej” t. I, s. 292—301.

¹² Cyt. według J. Iwaszkiewicza, *Nieznanym polski projekt wiecznego pokoju*, s. 396.

¹³ AGAD, Władze centralne powstania 1830/31 r., poszyt nr 332: op. cit., k. 28.

Tymczasem w oczekiwaniu na rozpatrzenie swego memoriału 18 czerwca 1831 Wojciech Jastrzębowski zanosił do Rządu Narodowego „Jeszcze jedną myśl względem herbu Królestwa”. W piśmie tym nie zgłaszał już tak radykalnych zmian wizerunku godła. Zwracał tylko uwagę, „iżby się to bardzo zgadzało z prawidłami dobrego gustu, gdyby w głównym miejscu tak sali tronowej, jak poselskiej [na Zamku — przyp. S. K. K.], jeden tylko herb Królestwa składający się z Orła i Pogoni mógł być umieszczony, a tarcze na których się teraz w sali tronowej liczne Orły i Pogonie osobno znajdują, żeby zostały poświęcone na inne emblemata, oznaczające najzaszczytniejsze przymioty Narodu Polskiego, które historia mu przyznała, i które w nim następnie rozwinąć się mogą. Zostawione próżne tarcze pobudzać będą naród do nowych usiłowań w uzyskaniu nowych zaszczytów, przed światem”¹⁴. W *post scriptum* dodawał, że „dobrzeby było, gdyby Orzeł biały i Pogoń zawsze i wszędzie znajdowały się nierozdzielne, tak jak są nierozdzielne serca i dusze Polaków i Litwinów”. Kończył zaś ogólniejszą uwagą, że „powierzchowne znaki walki wywierają wpływ na serce i umysł człowieka”. Na pismo to Jastrzębowski nie otrzymał odpowiedzi.

Zawarty w niżej ogłoszonej „Myśli” projekt godła Królestwa Polskiego, równie utopijny i fantastyczny jak idee społeczne i polityczne Wojciecha Jastrzębowskiego, wyrastał jednak ze szczerych pobudek patriotycznych. Oparty na wzniosłych ideałach humanizmu stanowi interesującą, wartą dziś przypomnienia próbę wzbogacenia symboliki godła państwowego Polski. Obrazuje też wymownie, jak różne myśli i pragnienia wiązały się z tym znakiem.

PROJEKT GODŁA KRÓLESTWA POLSKIEGO WOJCIECHA JASTRZĘBOWSKIEGO

Warszawa, 15 czerwca 1831

Or. AGAD, Władze centralne powstania 1830/31, poszyt nr 322: „Względem stępla pieczęci i pieniędzy”, k. 26—27v.

Do Najwyższego Rządu Narodowego Polskiego

Myśl względem nadania herbowi Królestwa Polskiego odpowiedniego charakteru duchowi narodowemu i postępowi cywilizacji.

Kiedy sąsiednie nam mocarstwa, które nas rozszarpały, i które teraz czyhają na ostatnią naszą zagładę, mogą stosownie do swego zaborczego ducha przystrajać herby swoje w coraz nowe oznaki podbitych przez siebie narodów, kiedy na dowód swoich barbarzyńskich i dumnych zamiarów, ogarnienia władzy nad światem, mogą w zakrwawione szpony swoich czarnych, drapieżnych i potwornych ptaków, kłaść miecze, pioruny i światły, czemużby i my Polacy nie mogliśmy w pewnym względzie naśladować naszych sąsiadów? Czemużby przez przydanie stosownych do naszego narodowego godła emblematów, nie mogliśmy naoczniemi znakami wydać tego, czem duch nasz narodowy goreje i co czynami naszymi okazujemy? Rozważenie tej, na pozór mało znaczącej, lecz w istocie ważnej kwestyi, mogłoby przydać nowego blasku naszej sprawie i na oczy niejako wytknąć naszym nieprzyjaciółom ich nieprawe względem nas postępowanie i odeprzeć niesłusznie miotane na nas obelgi i skargi.

¹⁴ Tamże, k. 29.

Abym się jaśniej z moich myśli, przed Wami Dostojni Przewodnicy Narodu mógł wytłumaczyć, ośmielam się załączyć tu, niejako na próbę rysunek, wyobrażający godło nasze narodowe z dodatkami i zmianami, jakie stosownie do powyższych myśli należałoby w temże godle uczynić.

Znaczenie tych dodatków jest następujące:

1°. Napis umieszczony na stalowym obwodzie tarczy herbowej odpowiada owe-
mu zaszczytnemu uznaniu Polski przez narody za przedmurze czyli tarczę Europy.

2°. Księga praw ze skruszonym o nią grotem zawieszona na piersiach orła białego oznacza naprzód odwieczne prawa narodu polskiego, stanowiące nieprze-
bity jego puklerz przeciwko obcym na zagładę jego zamachom, powtórę wyraża
taż księga wyznanie narodu polskiego, że tylko w doskonaleniu krajowych insty-
tucji, a nie w podbojach upatruje rękojmię przyszłego swego szczęścia.

3°. Poduszone żmije w szponach orła białego oznaczają wrodzony narodowi
polskiemu wstręt ku ziemi i zapał do wytopienia nieprawości.

4°. Podniesiona gałązka oliwna w prawej ręce Pogoni i wiszący miecz u tejże
ręki oznaczają pragnienie narodu polskiego oglądania trwałego pokoju w Europie
i gotowość jego bronienia.

5°. Znak zbawienia czyli krzyż umieszczony na tarczy Pogoni, przypomina
tu wyświadczone przez naród polski i litewski przysługi dla chrześcijaństwa i za-
razem oznacza gotowość bronienia świętej nauki Zbawiciela przeciwko jej nie-
przyjaciołom.

Wszystkie te zmiany i przydatki, jak z jednej strony w niczem nie nadwy-
rężają formy odwiecznego naszego godła, tak z drugiej przedstawiając naocznie
rzetelny obraz ducha narodowego i wzniosły cel obecnego naszego powstania, mo-
głyby się stać, jak już nadmienilem, wymowną i zawstydzającą odpowiedzią na
niesłuszne skargi, jakie na nas nieprzyjazne nam mocarstwa, dla usprawiedliwie-
nia nieprawego względem nas postępowania, przed trybunał opinii świata zanoszą.

Zmienione tym sposobem godło narodowe, stając się wiernym i naiwnym por-
tretem żyjącego teraz polskiego pokolenia, posłuży dla przyszłych pokoleń za wzór
do postępowania w doskonałości i pociągnie do naśladowania wszystkie narody
dążące do cywilizacji.

Uznanie przez Najwyższy Rząd Narodowy niniejszych uwag za słuszne, stanie
się nowym dowodem wzniosłego patriotyzmu i wielkiego sprzyjania cywilizacji
Dostojnych Przewodników Narodu Polskiego.

W Warszawie dnia 15 czerwca 1831 roku

niegodny syn Ojczyzny
Wojciech Jastrzębowski
C[złonek] T[owarzystwa] K[rólewsko-]
W[arszawskiego] P[rzyjaciół] N[auk]